

Optimalizace dotazníku vyučovacího klimatu

Helena Grecmanová

1. Vymezení pojmu vyučovací klima

Vyučovací klima není v literatuře jednotně vymezeno, přesto se dá charakterizovat některými specifickými znaky. Ztotožňuji se s H. Dreesmannem (1982, s. 44), že se většinou jedná o část vyučovací reality, o syntetický koncept, o určitou konstelaci znaků vyučovací situace, o „okouzující“ či „dráždivé“ aspekty učebního prostředí nebo o jev, který obklopuje žáky zvnějška a spojuje se s jejich subjektivním prožíváním a posuzováním. Můžeme tedy říci, že jde o kvalitu, která se syntetizuje a určuje z množství jednotlivostí za účasti subjektivního prožívání. Vyučovací klima jako sociální fenomén je výsledkem kontaktu žáků s vyučovacím prostředím a má potenciálně vliv na jejich chování. Tvoří se ve všech vyučovacích předmětech v rámci interakce učitel – žák. To znamená, dá se vztáhnout na určitý předmět a na určitého učitele. Zjišťujeme například, že stejná třída reaguje odlišně na různé učitele (Mareš, Lašek, 1990/91, s. 173).

2. Charakteristika výzkumu vyučovacího klimatu

Výzkum vyučovacího klimatu má tradici především ve Spojených státech amerických. K rozvoji výzkumu vyučovacího klimatu však zde došlo až v letech 60. a 70. zásluhou např. R. H. Moose, H. J. Walberga, G. J. Andersona. V evropských podmínkách navázali na výsledky těchto výzkumů ovšem až v 70. a 80. letech především odborníci v Německé spolkové republice, a to např. T. Kahl, F. Masendorf, H. Dreesmann, R. Bessoth. K výsledkům jejich práce se obrací výzkum vyučovacího klimatu v Německu i dnes. V České republice se objevily výzkumy vyučovacího klimatu ojedinele také již v 70. a 80. letech. Větší zájem pedagogické veřejnosti však zaznamenal výzkum vyučovacího klimatu až po roce 1990. Této problematice se věnovali např. J. Mareš, J. Lašek, M. Klusák, A. Škaloudová atd. (Bessoth, 1989 b, s. 21, Mareš, Křivohlavý, 1995, s. 148).

V praxi jsou využívány především dvě možnosti šetření vyučovacího klimatu:

- standardizované pozorování vnějším nezávislým pozorovatelem, který registruje, co se při vyučování děje,
- dotazníky a posuzovací škály, kdy se stávají hlavními respondenty žáci.

Dotazníkové šetření jako metodický přístup ke zkoumání vyučovacího klimatu se více rozšířil až v posledních letech. Většinou se zaměřuje na dimenze klimatu, které se dále konkretizují směrem k faktorům a znakům vyučovacího klimatu.

Zadávání dotazníků vychází z předpokladu, že nejlepšími experty na zhodnocení vyučování jsou žáci, kteří mohou poskytnout množství informací o svém subjektivním prožívání vyučovacích situací. To však vzbuzuje obavy u mnohých učitelů v případě, že žáci hodnotí jejich projevy. Žáci tak zastupují tři role: vlastní aktéři vyučování, jeho pozorovatelů a hlavních posuzovatelů. V některých případech jsou ovšem jako respondenti k posuzování dotazníků přizváni také učitelé (např. u R. H. Moose, R. Bessotha) a ojedinele i ředitelé či inspektoři (u R. H. Moose). Vyjadřují své vnímání vyučování, které se konfrontuje s názory žáků.

Za tímto účelem byly vyvinuty různé dotazníky, jejichž součástí jsou jednotlivé výpovědi (položky), které obsahově odpovídají znakům vyučovacího klimatu různého

stupně abstrakce. Výpovědi (položky) by měly sledovat jak přímo, tak nepřímopozorovatelné klimatické aspekty, které tvoří důležitou komponentu klimatu.

Počet výpovědí (položek) v dotaznících bývá různý. J. Mareš a J. Křivohlavý (1995, s. 149) upozorňují na dotazníky s rozsahem od 17 do 105 položek. Ve Walbergově dotazníku se pracuje například s 80 položkami, v Andersonově dotazníku se 105 položkami, v Dreesmanově dotazníku se 45 položkami, ve škále od R. H. Moose s 90 položkami a v Bessothově dotazníku (verze 6.2) s 80 položkami.

Výpovědi (položky) posuzují žáci s ohledem na vyučovací realitu nebo také z hlediska přání a očekávání, jaká by realita měla být. Určitým způsobem se vyjadřují s jakou frekvencí či intenzitou jevu se v daném vyučování setkávají či by si přáli se setkat. S ideální variantou posuzování výpovědí (položek) se setkáváme např. u R. H. Moose a R. Bessotha, kteří srovnávají výsledky obou verzí. (Dreesmann, 1982, s. 109, Bessoth, 1989 b).

I když využití metody dotazníku k výzkumu vyučovacího klimatu je relativně jednoduché a přináší rychle a ekonomicky informace o vyučovacím klimatu, přesto je vhodné si uvědomit, že má i svá úskalí v podobě např.: určité míry zkreslení vyučovacích činností a jejich velkého zobecnění do znaků, faktorů či dimenzí klimatu. Avšak možná je i stylizace respondentů. Může se objevit snaha odpovídat tak, jak si přejí jiné osoby a nebo sdělovat to, co odpovídá sociální normě. Například posoudí-li žák souhlasně výpověď (položku): *Vyučování je srozumitelné*, nemusí jeho hodnocení vždy odpovídat realitě. Žák se může snažit zalíbit se učiteli nebo odpovědět tak, jak je to žádoucí. U některých osob se může objevit tendence volit při posuzování výpovědí spíše možnosti *ano*, u jiných zase sklon k extrémním hodnotám a u dalších tendence vybírat možnosti, které leží uprostřed (v průměru) škály. Další problémy může přinášet ovšem také Haló efekt, který se projevuje u respondentů, kteří mají sklon ke generalizaci, tzn., že způsob hodnocení jedné vlastnosti či projevu, přenáší i na jiné. Například žák pozitivně hodnotí výpověď (položku): *Učitel dobře vychází se svými žáky* a pod vlivem tohoto hodnocení pozitivně posuzuje i ostatní výpovědi (položky).

Vyvarovat se těmto problémům můžeme do určité míry tak, že dotazník využíváme smysluplně s ohledem na specifiku třídy, učitele a předmět. To je nutné vysvětlit také při zadávání žákům, jinak mohou vztahovat vyučování k jinému učiteli nebo jiným učitelům. Precizně, jasně a zřetelně formulujeme výpovědi (položky) a alternativní odpovědi, které musí spolu logicky souviset, zařazujeme pozitivně i negativně cílené výpovědi (položky), zajistíme větší počet respondentů a anonymitu jejich vyjádření atd.

Důvody k využití dotazníků k výzkumu vyučovacího klimatu jsou různé: Často se u učitelů a žáků (eventuálně u vedení školy, rodičů atd.) objevuje nespokojenost s vyučováním nebo konkrétněji se vztahy mezi učiteli a žáky, popřípadě mezi žáky navzájem. O pocitech, které z toho vyplývají, se jen těžce diskutuje a ještě hůře se hledají východiska pro změnu. V těchto případech může celkem dobře posloužit dotazník vyučovacího klimatu. Někdy potřebují učitelé vysvětlit příčiny chování, výkonů a zájmů žáků nebo chtějí zjistit, jak působí jejich vyučování na žáky. S dotazníkem vyučovacího klimatu mohou získat zpětnou vazbu o tom, jak žáci prožívají vyučování. Tento výzkumný nástroj však může rovněž přispět k lepšímu a rychlejšímu porozumění specifice třídy. Škály mohou také podat informace o charakteru vyučování třídního nebo „předmětového“ učitele a konkrétně o tom, jak učitel realizuje princip přiměřenosti mezi učitelovou nabídkou a požadavky na straně jedné a mezi schopnostmi a zájmy žáků na straně druhé. Dotazník vyučovacího klimatu umožňuje kontrolu účinků plánovaných změn např. v učitelově stylu, v organizaci vyučování, v kurikulu, ve vnějších podmínkách. V tomto případě se doporučuje nejprve jej zadat určitý čas před zavedením změn a později ještě jednou po realizaci změn za účelem srovnat naměřené hodnoty (Dreesmann, 1982, s. 111).

Výsledky dotazníkového šetření vyučovacího klimatu mohou sloužit přímo pouze učitelům, který si může srovnat své mínění o vyučování s názory žáků a následně si například formulovat cíle ke zlepšení vyučovacího klimatu. Mohou být však využity také vedením školy či školní inspekcí ke „zmapování terénu“. V případě, že vedení školy nebo školní inspekce zjistí u některého učitele nevyhovující vyučovací klima, nedoporučuje se zveřejňovat a projednávat tento výsledek před jinými lidmi než před konkrétním učitelem, kterého se nepříznivé zjištění týká. Za deskripci vyučovacího klimatu by mělo následovat odhalení příčin. Přitom učitel by se mělo dát najevo, že se s ním počítá a že se věří, že bude-li se usilovat, je schopen nepřijemnou situaci zlepšit.

Při využití dotazníku k posuzování vyučovacího klimatu platí totéž co u jiných metod, které slouží k získávání dat: výzkumné šetření není důležité samo o sobě, ale je významné především pro využití získaných informací ke zlepšení vyučování.

3. Dotazníkové šetření

Dotazníkové šetření vyučovacího klimatu jsem uplatnila při zjišťování vyučovacího klimatu na konkrétním gymnáziu a na některých základních školách. Dotazování jsem prováděla formou 1 typu dotazníku vlastní konstrukce, určeného pro studenty, žáky i pro učitele, který umožnil porovnání (konfrontaci) názoru studentů, žáků a učitelů na vyučovací klima v dané třídě. Výhodou dotazníkového šetření bylo nesporně rychlé a ekonomické shromáždění dat od velkého počtu respondentů. Validita dotazníku se opírala o jeho posouzení fundovanými a kompetentními odborníky z katedry pedagogiky PdF UP v Olomouci. Reliabilita se nezjišťovala ani opakovaným šetřením, ani metodou štěpení či zadáním souboru dotazníků dvěma reprezentativním výběrům téhož základního souboru.

Při tvorbě dotazníku jsem se inspirovala především publikovaným dotazníkem vyučovacího klimatu R. Bessotha *Das Unterrichts-Klima-Instrument - UKI, Version 6.2. 1988* (Bessoth, 1989 b, s. 144), který vyšel ze zkušenosti R. H. Moose, dotazníku J. Laška a J. Mareše *Classroom Environment Scale - CES, forma A* (Mareš, 1998 a, s. 37), který převzali, přeložili a upravili z originálu od autorů E. J. Tricketta, R. H. Moose a B. J. Fräsera, posuzovací škály J. Mareše *Students' Evaluation of Educational Quality - SEQ*, kterou J. Mareš přeložil a upravil z originálu od autora H. W. Marsche. Zdrojem poučení se stal rovněž vlastní soubor dotazníků (Grecmanová, 1996), který již sloužil při měření školního klimatu.

Dotazník jsem uvedla vysvětlením podstaty výzkumného šetření a jednotnými pokyny pro jeho vyplňování, které byly adresované studentům, žákům i učitelům. Zdůraznila jsem cíl výzkumu, způsob posouzení výpovědí, u studentů - anonymitu výzkumu. Následoval požadavek na vyplnění demografických údajů. Studenti, žáci měli uvést: gymnázium (základní školu), třídu, předmět, známku z uvedeného předmětu na vysvědčení v 1. pololetí školního roku, pohlaví. Učitelé specifikovali gymnázium (základní školu), třídu a předmět.

Následovaly položky dotazníku, které byly označené pořadovým číslem. Položek bylo celkem 60, což jsem považovala z hlediska výpovědní hodnoty dotazníku za dostatečné. Položky měly formu tvrzení, výpovědi (znaku vyučovacího klimatu). Především se jednalo o obsahové položky, zjišťující údaje, které byly potřebné pro splnění výzkumného záměru. Položky sledovaly nejen fakta, ale také mínění a postoje respondentů.

Z hlediska formy požadované odpovědi se jednalo o uzavřené (strukturované) položky - dichotomické. Na položky bylo možné dát jen jednu ze dvou vzájemně se vylučujících odpovědí *ano - ne*. Možné odpovědi byly uvedené u každé položky na pravé straně dotazníku. Respondenti vyjadřovali svůj názor zakroužkováním

odpovědi *ano* nebo *ne* podle toho, zda s tvrzením souhlasili nebo nesouhlasili. Případnou opravu záznamu prováděli respondenti přeškrtnutím chybného údaje a zakroužkováním odpovědi, která platí. Hlavní výhodu dichotomických položek jsem spatřovala v tom, že mohly být respondentům srozumitelnější a že je nutily zvolit jednu ze dvou krajních hodnot a tak neinklinovat k průměru. Také vyplnění dotazníku a jeho zpracování bylo jednodušší a časově efektivnější. Uvědomovala jsem si však rovněž nevýhodu této formy položek, že všechny možné kvality odpovědí byly násilně vtěsnány do schématu připravených odpovědí, což mohlo navodit tzv. „černobílé vidění“ situace.

Přehled položek (znaků vyučovacího klimatu) dotazníku (1. verze) s uvedením očekávané odpovědi:

Č.v.	Formulace výpovědi	očekáv. odpovědi	
01	Učitel přispívá k vytváření pěkných vztahů mezi studenty.	ano	
02	Ve třídě jsou uzavřena četná přátelství.	ano	
03	Ve třídě je snadné uskutečnit nějakou společnou zábavu.	ano	
04	Studenti této třídy se setkávají také mimo školu.	ano	
05	Když studenti mají nějaké problémy, vzájemně si pomáhají.	ano	
06	Ve třídě jsou také studenti, které ostatní studenti neuznávají.		ne
07	U tohoto učitele se studenti snaží dosáhnout co nejlepších výsledků.	ano	
08	S tímto učitelem studenty učení a práce baví.	ano	
09	Když si to učitel přeje, pracují studenti více jak jindy.	ano	
10	U tohoto učitele jsou studenti dost líní.		ne
11	Učitel snadno najde studenty, kteří si k domácím úkolům vezmou ještě další zvláštní úkoly.	ano	
12	Mnoho studentů u tohoto učitele vypadá, že upadne do polospánku.		ne
13	Učitel podporuje, aby někteří studenti bezohledně vynikali na úkor jiných studentů.		ne
14	Učitel nechá studenty často pracovat ve skupinách.	ano	
15	Ve vyučování jsou studenti vedeni k vzájemné diskusi.	ano	
16	U tohoto učitele můžeme pomoci spolustudentům, kteří mají problémy.	ano	
17	Když studenti něčemu nerozumí, dostane se jim samozřejmě pomoc i od jiných studentů.	ano	
18	Když studenti pracují ve skupině, mají férově rozděleny úkoly.	ano	
19	Učitel zadává studentům takové úkoly, které jsou schopni řešit a vyřešit.	ano	
20	Ve vyučování pracujeme s různými pomůckami.	ano	
21	Dříve než učitel přejde k další látce, zjišťuje, zda studenti ovládají starou látku.	ano	
22	Na pomalejší studenty nebere učitel žádný ohled.		ne
23	Učitel často přehlíží zvláštní úsilí studentů.		ne
24	Učitel se těší se studenty, když mají dobré výkony.	ano	
25	Učitel očekává od studentů, že se na vyučování soustředí.	ano	
26	Většina studentů pozorně sleduje, co učitel říká.	ano	
27	U tohoto učitele se ve vyučování promarní mnoho času pro zbytečné věci.		ne
28	Učitel si najde čas pro problémy třídy, ale po jejich vyřešení se ihned zase učíme.	ano	
29	Učitel dává pozor, abychom se ve vyučování opravdu učili.	ano	
30	Učitel se lehce nechá odpoutat od hlavního vyučovacího tématu.		ne
31	Učitel předkládá jasné cíle a úlohy, každý ví, co má dělat.	ano	
32	Učitel dokáže velmi dobře vysvětlit učivo.	ano	
33	Mnozí studenti tak ruší, že trpí úroveň vyučování.		ne

34	Ve vyučování často vládne zmatek.		ne
35	Učitel musí studenty často napomínat.		ne
36	Ztrácíme důležitý vyučovací čas, protože učitel přichází do vyučování často pozdě.		ne
37	U učitele existuje mnoho pravidel, podle kterých se mají studenti řídit.		ne
38	U učitele studenti přesně ví, co se stane, když něco podniknou.	ano	
39	Učitel vyslovuje jen málo zákazů, které však musí být respektovány.	ano	
40	Pravidla určuje sám učitel, bez jejich zdůvodnění a bez účasti třídy.		ne
41	Závisí na náladě učitele, zda při proviněních proti pořádku je přísný, nebo velkorysý.		ne
42	Učitel stanoví stále nové příkazy a zákazy.		ne
43	Když jsou problémy, již dopředu vychází učitel z toho, že studenti nemají pravdu.		ne
44	Učitel dělá nevhodné poznámky o studentech, kteří nemohou zodpovědět otázku.		ne
45	Učitel spravedlivě hodnotí naše chování a práci.	ano	
46	Učitel často chválí výkony studentů.	ano	
47	Učitel je ke studentům nepřátelský.		ne
48	Učitel nám často nadává a křičí.		ne
49	Vyučování probíhá většinou jednotvárně.		ne
50	Neučíme se jen ve třídě, nýbrž navštěvujeme také některá místa mimo školu.	ano	
51	Učitel zve do vyučování odborníky z různých oblastí.	ano	
52	Ve vyučování jsou studenti aktivní a pilně pracují.	ano	
53	Učitel vyzývá také studenty, aby navrhovali, co a jak se má ve vyučování dělat.	ano	
54	U tohoto učitele se zapojují do vyučování stále stejní studenti.		ne
55	Učitel vyučuje svůj předmět s nadšením.	ano	
56	Svým stylem vyučování dokáže učitel udržet pozornost studentů.	ano	
57	Učitel učí nudně a nemá smysl pro humor.		ne
58	Když učitel studentům něco vysvětluje, často srovnává různé myšlenky a informace a také sděluje vlastní názor.	ano	
59	Když se studenti zeptají učitele na některé věci, které souvisejí s učivem, často jim nedokáže odpovědět.		ne
60	Učitel nám sděluje pouze to, co je v učebnici.		ne

Dotazník umožňoval posoudit vyučovací klima z hlediska 10 faktorů:

Faktor č. 1 - vzájemné vztahy mezi studenty ve třídě

Faktor č. 2 - pohotovost k výkonu

Faktor č. 3 - kooperace

Faktor č. 4 - podpora učení

Faktor č. 5 - koncentrace na učení

Faktor č. 6 - pořádek a organizovanost vyučování

Faktor č. 7 - jasnost pravidel

Faktor č. 8 - posuzování a hodnocení studentů

Faktor č. 9 - rozmanitost a participace ve vyučování

Faktor č. 10 - učitelovo nadšení a rozhled

Každý z těchto faktorů byl sycen 6 položkami (znaky vyučovacího klimatu), kterými se zjišťoval projev a úroveň faktoru.

Přehled faktorů dotazníku (1. verze) s položkami (znaky vyučovacího klimatu), které zahrnují:

F. 1	Vzájemné vztahy mezi studenty ve třídě
01	Učitel přispívá k vytváření pěkných vztahů mezi studenty.
02	Ve třídě jsou uzavřena četná přátelství.
03	Ve třídě je snadné uskutečnit nějakou společnou zábavu.
04	Studenti této třídy se setkávají také mimo školu.
05	Když studenti mají nějaké problémy, vzájemně si pomáhají.
06	Ve třídě jsou také studenti, které ostatní studenti neuznávají.
F. 2	Pohotovost k výkonu
07	U tohoto učitele se studenti snaží dosáhnout co nejlepších výsledků.
08	S tímto učitelem studenty učení a práce baví.
09	Když si to učitel přeje, pracují studenti více jak jindy.
10	U tohoto učitele jsou studenti dost líní.
11	Učitel snadno najde studenty, kteří si k domácím úkolům vezmou ještě další zvláštní úkoly.
12	Mnoho studentů u tohoto učitele vypadá, že upadne do polospánku.
F. 3	Kooperace
13	Učitel podporuje, aby někteří studenti bezohledně vynikalí na úkor jiných studentů.
14	Učitel nechá studenty často pracovat ve skupinách.
15	Ve vyučování jsou studenti vedeni k vzájemné diskusi.
16	U tohoto učitele můžeme pomoci spolustudentům, kteří mají problémy.
17	Když studenti něčemu nerozumí, dostane se jim samozřejmě pomoc i od jiných studentů.
18	Když studenti pracují ve skupině, mají férově rozděleny úkoly.
F. 4	Podpora učení
19	Učitel zadává studentům takové úkoly, které jsou schopni řešit a vyřešit.
20	Ve vyučování pracujeme s různými pomůckami.
21	Dříve než učitel přejde k další látce, zjišťuje, zda studenti ovládají starou látku.
22	Na pomalejší studenty nebere učitel žádný ohled.
23	Učitel často přehlíží zvláštní úsilí studentů.
24	Učitel se těší se studenty, když mají dobré výkony.
F. 5	Koncentrace na učení
25	Učitel očekává od studentů, že se na vyučování soustředí.
26	Většina studentů pozorně sleduje, co učitel říká.
27	U tohoto učitele se ve vyučování promarní mnoho času pro zbytečné věci.
28	Učitel si najde čas pro problémy třídy, ale po jejich vyřešení se ihned zase učíme.
29	Učitel dává pozor, abychom se ve vyučování opravdu učili.
30	Učitel se lehce nechá odpoutat od hlavního vyučovacího tématu.
F. 6	Pořádek a organizovanost vyučování
31	Učitel předkládá jasné cíle a úlohy, každý ví, co má dělat.
32	Učitel dokáže velmi dobře vysvětlit učivo.
33	Mnozí studenti tak ruší, že trpí úroveň vyučování.
34	Ve vyučování často vládne zmatek.
35	Učitel musí studenty často napomínat.
36	Ztrácíme důležitý vyučovací čas, protože učitel přichází do vyučování často pozdě.
F. 7	Jasnost pravidel
37	U učitele existuje mnoho pravidel, podle kterých se mají studenti řídit.
38	U učitele studenti přesně ví, co se stane, když něco podniknou.
39	Učitel vyslovuje jen málo zákazů, které však musí být respektovány.
40	Pravidla určuje sám učitel, bez jejich zdůvodnění a bez účasti třídy.
41	Závisí na náladě učitele, zda při proviněních proti pořádku je přísný,

	nebo velkorysý.
42	Učitel stanoví stále nové příkazy a zákazy.
F. 8	Posuzování a hodnocení studentů
43	Když jsou problémy, již dopředu vychází učitel z toho, že studenti nemají pravdu.
44	Učitel dělá nevhodné poznámky o studentech, kteří nemohou zodpovědět otázku.
45	Učitel spravedlivě hodnotí naše chování a práci.
46	Učitel často chválí výkony studentů.
47	Učitel je ke studentům nepřátelský.
48	Učitel nám často nadává a křičí.
F. 9	Rozmanitost a participace ve vyučování
49	Vyučování probíhá většinou jednotvárně.
50	Neučíme se jen ve třídě, nýbrž navštěvujeme také některá místa mimo školu.
51	Učitel zve do vyučování odborníky z různých oblastí.
52	Ve vyučování jsou studenti aktivní a pilně pracují.
53	Učitel vyzývá také studenty, aby navrhovali, co a jak se má ve vyučování dělat.
54	U tohoto učitele se zapojují do vyučování stále stejní studenti.
F. 10	Učitelovo nadšení a rozhled
55	Učitel vyučuje svůj předmět s nadšením.
56	Svým stylem vyučování dokáže učitel udržet pozornost studentů.
57	Učitel učí nudně a nemá smysl pro humor.
58	Když učitel studentům něco vysvětluje, často srovnává různé myšlenky a informace a také sděluje vlastní názor.
59	Když se studenti zeptají učitele na některé věci, které souvisejí s učivem, často jim nedokáže odpovědět.
60	Učitel nám sděluje pouze to, co je v učebnici.

Poznámka: V případě využití dotazníku na základní škole byly pojmy student (studenti) a spolustudent (spolustudenti) nahrazeny pojmy žák (žáci), spolužák (spolužáci).

Zkušenosti s využitím dotazníku (1. verze) a snaha o jeho optimalizaci mě v květnu 2002 přivedly k některým změnám ve formulaci položek (znaků vyučovacího klimatu) a v jejich seskupení do jednotlivých faktorů.

Přehled položek (znaků vyučovacího klimatu) s očekávanou odpovědí a faktorů dotazníku (2. verze)

Vysvětlivky:

Podle typu písma je možné v dále uvedeném textu rozlišit, zda:

- **položka byla ponechána v tomtéž znění a zařazena v rámci téhož faktoru jako v dotazníku (1. verze)**

- **položka vychází více či méně z dotazníku (1. verze), částečně je však přeformulována, je zařazena v rámci téhož faktoru jako v dotazníku (1. verze)**

- položka byla zformulována nově, nevychází z dotazníku (1. verze), v rámci faktoru zařazena na základě intuice.

F. 1	<i>Vzájemné vztahy mezi žáky a učitelem</i>	Očekávaná odpověď	
01	Učitel přispívá k vytváření pěkných vztahů mezi žáky.	ano	
02	Také ve vyučování je možné rozvíjet vzájemná přátelství.	ano	
03	Ve vyučování zažíváme často legraci.	ano	
04	Učitel a žáci se setkávají také mimo vyučování.	ano	
05	Když žáci mají nějaké problémy ve vyučování, vzájemně si pomáhají.	ano	
06	Některým žákům ostatní spolužáci ubližují i ve vyučování.		ne
F. 2	Pohotovost k výkonu		
07	U tohoto učitele se žáci snaží dosáhnout co nejlepších výsledků.	ano	
08	S tímto učitelem žáci učení a práce baví.	ano	
09	Když si to učitel přeje, pracují žáci více jak jindy.	ano	
10	U tohoto učitele jsou žáci dost líní.		ne
11	Když učitel zadá úkol, žáci ihned pracují.	ano	
12	U tohoto učitele se žáci snaží sami obstarávat různé učební pomůcky.	ano	
F. 3	Kooperace		
13	Učitel podporuje, aby někteří žáci bezohledně vynikali na úkor jiných žáků.		ne
14	Učitel nechá žáky často spolupracovat.	ano	
15	Ve vyučování jsou žáci vedeni k vzájemné toleranci.	ano	
16	U tohoto učitele můžeme pomoci spolužákům, kteří mají problémy.	ano	
17	Když žáci něčemu nerozumí, dostane se jim samozřejmě pomoc i od spolužáků.	ano	
18	Když žáci společně pracují, mají férově rozděleny úkoly.	ano	
F. 4	Podpora učení se		
19	Učitel zadává žákům takové úkoly, které jsou schopni řešit a vyřešit.	ano	
20	Ve vyučování pracujeme s různými pomůckami.	ano	
21	Dříve než učitel přejde k další látce, zjišťuje, zda žáci ovládají starou látku.	ano	
22	Na pomalejší žáky nebere učitel žádný ohled.		ne
23	Učitel často přehlíží zvláštní úsilí žáků.		ne
24	Učitel se těší se žáky, když mají dobré výkony.	ano	
F. 5	Koncentrace na učení se		
25	Učitel očekává od žáků, že se na vyučování soustředí.	ano	
26	Většina žáků pozorně sleduje, co učitel říká.	ano	
27	U tohoto učitele se ve vyučování promarní mnoho času pro zbytečné věci.		ne
28	Učitel si najde čas pro problémy třídy, ale po jejich vyřešení se ihned zase učíme.	ano	
29	Učitel dává pozor, abychom se ve vyučování opravdu učili.	ano	
30	Učitel se lehce nechá odpoutat od hlavního vyučovacího tématu.		ne
F. 6	Pořádek a organizovanost vyučování		
31	Učitel předkládá jasné cíle a úlohy, každý ví, co má dělat.	ano	
32	Učitel má dobře připravené vyučování.	ano	
33	Mnozí žáci tak ruší, že trpí úroveň vyučování.		ne
34	Ve vyučování často vládne zmatek.		ne
35	Učitel musí žáky často napomínat.		ne
36	Ztrácíme důležitý vyučovací čas, protože učitel přichází do vyučování často pozdě.		ne
F. 7	Jasnost pravidel		
37	U učitele existuje mnoho pravidel, podle kterých se mají žáci řídit.		ne
38	U učitele žáci přesně ví, co se stane, když něco podniknou.	ano	
39	Učitel vyslovuje jen málo zákazů, které však musí být respektovány.	ano	
40	Pravidla určuje sám učitel, bez jejich zdůvodnění a bez účasti třídy.		ne

41	Závisí na náladě učitele, zda při proviněních proti pořádku je přísný, nebo velkorysý.		ne
42	Učitel stanoví stále nové příkazy a zákazy.		ne
F. 8	Posuzování a hodnocení žáků		
43	Když jsou problémy, již dopředu vychází učitel z toho, že žáci nemají pravdu.		ne
44	Učitel dělá nevhodné poznámky o žácích, kteří nemohou zodpovědět otázku.		ne
45	Učitel spravedlivě hodnotí naše chování a práci.	ano	
46	Učitel často chválí výkony žáků.	ano	
47	Učitel je k žákům nepřátelský.		ne
48	Učitel nám často nadává a křičí.		ne
F. 9	Rozmanitost a participace ve vyučování		
49	Vyučování probíhá většinou jednotvárně.		ne
50	Neučíme se jen ve třídě, nýbrž navštěvujeme také některá místa mimo školu.	ano	
51	Učitel volí různé způsoby vyučování.	ano	
52	Ve vyučování jsou žáci aktivní a pilně pracují.	ano	
53	Učitel vyzývá také žáky, aby navrhovali, co a jak se má ve vyučování dělat.	ano	
54	U tohoto učitele se zapojují do vyučování stále stejní žáci.		ne
F. 10	Učitelovo nadšení a rozhled		
55	Učitel vyučuje svůj předmět s nadšením.	ano	
56	Učitel dokáže velmi dobře vysvětlit učivo.	ano	
57	Učitel učí nudně a nemá smysl pro humor.		ne
58	Když učitel žákům něco vysvětluje, často srovnává různé myšlenky a informace a také sděluje vlastní názor.	ano	
59	Když se žáci zeptají učitele na některé věci, které souvisejí s učivem, často jim nedokáže odpovědět.		ne
60	Učitel nám sděluje pouze to, co je v učebnici.		ne

I když jsem znění některých položek (znaků vyučovacího klimatu) přeformulovala tak, aby byl jejich obsah respondentům více srozumitelný a lépe vystihoval zkoumaný problém, přesto se při zadávání výzkumné sondy (36 respondentů) na 2. stupni základní školy v červnu 2002 ukázalo, že ani tato verze dotazníku není ještě zcela optimální. Méně srozumitelné byly žákům položky (znaky vyučovacího klimatu): 04, 06, 13, 24, 33, 39, 49. U položky 04 *Učitel a žáci se setkávají také mimo vyučování*, potřebovali žáci vysvětlit *mimo vyučování*. Domnívali se, že se učitel setkává se žáky na chodbě. V položce 06 *Některým žákům ostatní spolužáci ubližují i ve vyučování*, žáci chtěli blíže specifikovat způsob *ubližování*. Zajímalo je, zda se může jednat i o slovní ubližování. U položky 13 *Učitel podporuje, aby někteří žáci bezohledně vynikali na úkor jiných žáků*, žáci nerozuměli pojmu *bezohledně*. Položka 24 *Učitel se těší se žáky, když mají dobré výkony*, přinášela problémy, protože žáci nevěděli, co si mají představit pod sdělením *učitel se těší*. Žáci se dotazovali, zda to znamená, že má radost. U položky 33 *Mnozí žáci tak ruší, že trpí úroveň vyučování*, žáci opět požadovali specifikovat *rušení*. Položka 39 *Učitel vyslovuje jen málo zákazů, které však musí být respektovány*, byla pro žáky složitá na pochopení proto, že zahrnuje dvě myšlenky, které by bylo lépe posuzovat samostatně. U položky

49 *Vyučování probíhá většinou jednotvárně*, žáci neznali význam slova *jednotvárně*.

Tato zjištění mě přivedla k rozhodnutí opět přeformulovat všechny problematické položky (znaky vyučovacího klimatu) a v upravené podobě je zapracovat do dotazníku (3. verze).

Přehled položek (znaků vyučovacího klimatu) dotazníku (3. verze)

Č.v.	Formulace výpovědi
01	Učitel přispívá k vytváření pěkných vztahů mezi žáky.
02	Také ve vyučování je možné rozvíjet vzájemná přátelství.
03	Ve vyučování zažíváme často legraci.
04	Učitel a žáci se setkávají také někdy mimo vyučování ve volném čase.
05	Když žáci mají nějaké problémy ve vyučování, vzájemně si pomáhají.
06	Některým žákům ostatní spolužáci nadávají nebo se posmívají i ve vyučování.
07	U tohoto učitele se žáci snaží dosáhnout co nejlepších výsledků.
08	S tímto učitelem žáky učení a práce baví.
09	Když si to učitel přeje, pracují žáci více jak jindy.
10	U tohoto učitele jsou žáci dost líní.
11	Když učitel zadá úkol, žáci ihned pracují.
12	U tohoto učitele se žáci snaží sami obstarávat různé učební pomůcky.
13	Učitel podporuje, aby někteří žáci vynikali bez ohledu na jiné žáky.
14	Učitel nechá žáky často spolupracovat.
15	Ve vyučování jsou žáci vedeni k vzájemné toleranci.
16	U tohoto učitele můžeme pomoci spolužákům, kteří mají problémy.
17	Když žáci něčemu nerozumí, dostane se jim samozřejmě pomoc i od spolužáků.
18	Když žáci společně pracují, mají férově rozděleny úkoly.
19	Učitel zadává žákům takové úkoly, které jsou schopni řešit a vyřešit.
20	Ve vyučování pracujeme s různými pomůckami.
21	Dříve než učitel přejde k další látce, zjišťuje, zda žáci ovládají starou látku.
22	Na pomalejší žáky nebere učitel žádný ohled.
23	Učitel často přehlídí zvláštní úsilí žáků.
24	Učitel má radost se žáky, když mají dobré výkony.
25	Učitel očekává od žáků, že se na vyučování soustředí.
26	Většina žáků pozorně sleduje, co učitel říká.
27	U tohoto učitele se ve vyučování promarní mnoho času pro zbytečné věci.
28	Učitel si najde čas pro problémy třídy, ale po jejich vyřešení se ihned zase učíme.
29	Učitel dává pozor, abychom se ve vyučování opravdu učili.
30	Učitel se lehce nechá odpoutat od hlavního vyučovacího tématu.
31	Učitel předkládá jasné cíle a úlohy, každý ví, co má dělat.
32	Učitel má dobře připravené vyučování.
33	Mnozí žáci vyrušují, takže trpí úroveň vyučování.
34	Ve vyučování často vládne zmatek.
35	Učitel musí žáky často napomínat.
36	Ztrácíme důležitý vyučovací čas, protože učitel přichází do vyučování často pozdě.
37	U učitele existuje mnoho pravidel, podle kterých se mají žáci řídit.
38	U učitele žáci přesně ví, co se stane, když něco podniknou.
39	Učitelovy zákazy musí být respektovány.
40	Pravidla určuje sám učitel, bez jejich zdůvodnění a bez účasti třídy.
41	Závisí na náladě učitele, zda při proviněních proti pořádku je přísný, nebo velkorysý.
42	Učitel stanoví stále nové příkazy a zákazy.
43	Když jsou problémy, již dopředu vychází učitel z toho, že žáci nemají pravdu.

44	Učitel dělá nevhodné poznámky o žácích, kteří nemohou zodpovědět otázku.
45	Učitel spravedlivě hodnotí naše chování a práci.
46	Učitel často chválí výkony žáků.
47	Učitel je k žákům nepřátelský.
48	Učitel nám často nadává a křičí.
49	Vyučování je nudné.
50	Neučíme se jen ve třídě, nýbrž navštěvujeme také některá místa mimo školu.
51	Učitel volí různé způsoby vyučování.
52	Ve vyučování jsou žáci aktivní a pilně pracují.
53	Učitel vyzývá také žáky, aby navrhovali, co a jak se má ve vyučování dělat.
54	U tohoto učitele se zapojují do vyučování stále stejní žáci.
55	Učitel vyučuje svůj předmět s nadšením.
56	Učitel dokáže velmi dobře vysvětlit učivo.
57	Učitel učí nudně a nemá smysl pro humor.
58	Když učitel žákům něco vysvětluje, často srovnává různé myšlenky a informace a také sděluje vlastní názor.
59	Když se žáci zeptají učitele na některé věci, které souvisejí s učivem, často jim nedokáže odpovědět.
60	Učitel nám sděluje pouze to, co je v učebnici.

Upozorňuji na nové znění položek 04 *Učitel a žáci se setkávají také někdy mimo vyučování ve volném čase*, 06 *Některým žákům ostatní spolužáci nadávají nebo se posmívají i ve vyučování*, 13 *Učitel podporuje, aby někteří žáci vynikali bez ohledu na jiné žáky*, 24 *Učitel má radost se žáky, když mají dobré výkony*, 33 *Mnozí žáci vyrušují, takže trpí úroveň vyučování*, 39 *Učitelovy zákazy musí být respektovány*, 49 *Vyučování je nudné*. V této podobě jsem dotazník (3. verze) zadala na zpracování studentům nižšího gymnázia v červnu 2003. Vyhodnocením srozumitelnosti dotazníku (3. verze) se budu zabývat po jeho navrácení od respondentů.

4. Faktorová analýza

Při konstrukci dotazníku vyučovacího klimatu vyplynul ovšem ještě další problém, který jsem rovněž sledovala: vyhledávání a formulování jednotlivých faktorů vyučovacího klimatu. V dotaznících (1. a 2. verze) vyučovacího klimatu byla faktorová struktura položek převzata z dotazníků UKI, Version 6.2. 1988 (Bessoth, 1989 b, s. 144), CES a SEEQ (Mareš, 1998 a, s. 37) nebo byla sestavena intuitivně. Předpokládala jsem, že tento způsob ovšem nemusí vyhovovat nalezení faktorů na základě faktorové analýzy. I když u zahraničních dotazníků, které sloužily jako inspirace pro tvorbu mého dotazníku (1. a 2. verze) vyučovacího klimatu, byly faktory zjištěny na základě faktorové analýzy, nemusela faktorová struktura položek platit také v jiných kulturních podmínkách. Z těchto důvodů jsem se rozhodla použít faktorovou analýzu a ověřit faktorovou strukturu položek. Cílem tedy bylo: zjistit rozdíly mezi seskupováním položek do faktorů na základě zahraniční předlohy a intuitivního návrhu a při uplatnění faktorové analýzy. Pomocí faktorové analýzy jsem chtěla odhalit možné shody a neshody mezi předpokladem a reálnou situací.

Výchozím materiálem pro faktorovou analýzu se stal dotazník (2. verze) vyučovacího klimatu, který posoudilo 36 respondentů, žáků devátých tříd, 2. stupně základní školy, v červnu 2002. Faktorová analýza sledovala seskupení položek (znaků vyučovacího klimatu) do 2, 5 a 10 faktorů. O příslušnosti položky (znaku vyučovacího klimatu) k určitému faktoru rozhodla hodnota tzv. faktorového náboje, což je korelace

mezi teoretickým faktorem a položkou. Čím byla hodnota faktorového náboje vyšší (minimálně nad 0,5), tím se více potvrzovalo, že položky k sobě v rámci faktoru patří.

Význam faktorové analýzy byl nesporný. Jako statistická analýza rozsáhlých souborů dat pomohla popsat dosud neznámé struktury. Umožnila odhalit mnoho komplexních proměnných a tím se lépe přiblížit realitě. Ukázala, které základní faktory se v provedených měřeních projevují a které nahrazují velký počet měření. Tyto faktory byly označeny názvy, vystihujícími „něco“ společného nebo podstatu položek (znaků vyučovacího klimatu). Pojmenovat faktory nebylo většinou jednoduché. Čím více faktorů faktorová analýza sledovala, tím bylo formulování názvu složitější. První problém souvisel s uvědoměním si podstaty položek (znaků vyučovacího klimatu). Druhý problém spočíval v tom, že některé položky, které byly zahrnuty do faktoru faktorovou analýzou, podle mého názoru, spolu vždy obsahově nesouvisely. Toto zjištění jsem ovšem očekávala. Předpokládala jsem, že může nastat i situace, že podle faktorové analýzy položky spolu souvisejí, ale pro faktor nenajdu vhodný název. Faktory jsem se snažila označit názvy, se kterými jsme pracovala již v dotazníku vyučovacího klimatu (2.verze). Hodně frekventovaná se stala označení např.: *Podpora učení se, Pořádek a organizovanost vyučování, Učitelovo nadšení a rozhled, Vzájemné vztahy mezi žáky a učitelem, Koncentrace na učení se*. Někdy jsem ale musela vymyslet také nové pojmenování např.: *Autorita učitele, Vyučovací styl, Pravidla ve vyučování a jeho organizovanost, Obtížnost vyučování, Učitelovy didaktické schopnosti a rozhled, Spokojenost žáků*. V některých případech se nabízely i možnosti označit faktor dvěma názvy např. *Vyučovací styl a Rozmanitost vyučování*. K tomu obvykle docházelo tehdy, když jsem uvažovala o vyčlenění některé položky. Docházelo také k tomu, že bylo možné pojmenovat některé faktory, a to i v rámci jedné faktorové analýzy, stejně. Příčina spočívala v odlišném seskupení položek (znaků vyučovacího klimatu), které byly původně sdruženy do jednoho faktoru. Většinou jsem zjistila velké rozdíly mezi seskupováním položek do faktorů při využití zahraniční předlohy, intuitivního návrhu, tzn. předpokladu v dotazníku (2. verze) a při uplatnění faktorové analýzy a vystižení reálné situace. Čím více faktorů faktorová analýza sledovala, tím byl mezi položkami větší rozptyl (faktor se hůře pojmenovával) a faktory obsahovaly menší počet položek. Do faktorové analýzy nebyly zahrnuty položky 1, 20, 32, 42, 44, 47, 48, 57. V těchto položkách byly naprosto stejné odpovědi, tzv. nulová variabilita, to znamená, že byly pro faktorovou analýzu nepoužitelné.

Výsledky dotazníkového šetření a faktorové analýzy mě přesvědčily o potřebě zabývat se koncipováním a strukturou dotazníku vyučovacího klimatu také v budoucnu. Po opětovném a pečlivém zvážení jsem je již využila při sestavování dalšího dotazníku vyučovacího klimatu (3. verze), jehož funkčnost si v současnosti ověřuji ve výzkumném šetření na nižším gymnáziu. Získané údaje chci také použít pro další faktorovou analýzu s cílem srovnat výsledky faktorové analýzy z roku 2002 a 2003. Domnívám se, že současný větší počet respondentů může některé výsledky ovlivnit.

Literatura:

ANDERSON, G. Effects of Classroom Social Climate on Individual Learning. Cambridge: Harvard University, 1968.

ASTIN, A. W. The classroom environment in the different fields of study. Journal of Educational Psychology, 1965, 56, s. 275-282.

AURIN, K. Gute Schulen – worauf beruht ihre Wirksamkeit? Bad Heilbrun: 1990.

BESSOTH, R. Organisationsklima an Schulen. Neuwied: Hermann Luchterhand Verlag, 1989. 220 S. (a)
ISBN 3-472-54052-4

BESSOTH, R. Verbesserung des Unterrichtsklimas. Neuwied: Hermann Luchterhand Verlag, 1989. 215 S. (b)
ISBN 3-472-54051-6

DREESMANN, H. Unterrichtsklima: wie Schüler der Unterricht wahrnehmen. Weinheim: Beltz Verlag, 1982. 206 S.
ISBN 3-407-25081-9

DUROZOI, G., ROUSSEL, A. Filozofický slovník. 1. vyd. Praha: EWA, 1994. 352 s.
ISBN 80-85764-07-5

Encyklopedický slovník. 1. vyd. Praha: Odeon, 1993. 1253 s.

FEND, H. Schulklima. Weinheim: Beltz, 1977. 284 s.
ISBN 3-407-51105-1

GEIST, B. Sociologický slovník. 1. vyd. Praha: Victoria Publishing, 1992. 642 s.
ISBN 80-85605-28-7

GRECMANOVÁ, H. Školní klima v podmínkách transformace školské soustavy. Olomouc: UP PdF, 1996. 273 s. Disertační práce.

HRABAL, V. Pedagogicko psychologická diagnostika žáka. 1. vyd. Praha: SPN, 1989. 198 s.
ISBN 80-042-2149-1

CHRÁSKA, M. Základy výzkumu v pedagogice. 1. vyd. Olomouc: Vydavatelství Univerzity Palackého v Olomouci, 1993. 257 s.
ISBN 80-7067-287-0

KRAUS, B. Školní prostředí a jeho úloha ve výchově. Socialistická škola, 1979/1980, č. 5, s. 201-204. ISSN 0037-8291

KRET, E. Učíme (se) jinak. 1. vyd. Praha: Portál, 1995. 132 s.
ISBN 80-7178-030-8

LITWIN, G., STRINGER, R. Motivation and Organizational Climate. Cambridge: Harvard University, 1968.

MAŇÁK, J. Nárýs didaktiky. 1. vyd. Brno: rektorát MU Brno, 1992. 111 s.
ISBN 80-210-0210-7

MAREŠ, J., KŘIVOHLAVÝ, J. Komunikace ve škole. 1. vyd. Brno: Masarykova univerzita, 1995. 210 s.
ISBN 80-210-1070-3

MAREŠ, J., KŘIVOHLAVÝ, J. Sociální a pedagogická komunikace ve škole. 1. vyd. Praha: SPN, 1990. 161 s.
ISBN 80-042-1854-7

MAREŠ, J., LAŠEK, J. Známe sociální klima ve výuce? *Výchova a vzdělání*, 1990/1991, roč. 1, č. 4, s. 173-176.

MAREŠ, J. Sociální klima školní třídy. 1. vyd. Praha: Institut pedagogicko-psychologického poradenství, 1998. 39 s. (a)

MOJŽÍŠEK, L. Didaktika. 1. vyd. Praha: SPN, 1988. 216 s.

OBST, O. aj. Obecná didaktika. 1. vyd. Olomouc: PdFUP, 1994. 268 s.

OSWALD, F. aj. Schulklima. Wien: Universitätsverlag, 1989. 252 s.
ISBN 3-85114-040-0

PETTY, G. Moderní vyučování. 1. vyd. Praha: Portál, 1996. 380 s.
ISBN 80-7178-070-7

PÍTHA, P., HELUS, Z. Návrh pojetí obecné školy. 1. vyd. Praha: Portál, 1993. 29 s.
ISBN 80-85282-65-8

PRŮCHA, J. Moderní pedagogika. 1. vyd. Praha: Portál, 1997. 495 s.
ISBN 80-7178-170-3

PRŮCHA, J., WALTEROVÁ, E. a MAREŠ, J. Pedagogický slovník 1. vyd. Praha: Portál, 1998. 328 s.
ISBN 80-7178-252-1

SCHAFFER, F. Der „gute Schule“ – was ist das? 56 s. Nепublikované texty.

SCHAFFER, F. Der „gute Unterricht“ – was ist das? 30 s. Nепublikované texty.

SILBERMANN, M. 101 metod pro aktivní výcvik vyučování. 1. vyd. Praha: Portál, 1997. 312 s.
ISBN 80-7178-124-X

SKALKOVÁ, J. Za novou kvalitou vyučování. 1. vyd. Brno: Paido, 1995. 89 s.
ISBN 80-85931-11-7

STEFFENS, U., BARGEL, T. Erkundungen zur Qualität von Schule. Neuwied: Hermann Luchterhand Verlag, 1993. 157 S.
ISBN 3-472-01217-X

WALBERG, H., Ahlgren, A. Predictors of the social environment of learning . *American Educational Research Journal*, 1970, 7, 153-167.

WALBERG, H. aj. Ecological correlates of ambience in the learning environment. American Educational Research Journal, 1972, 9, 139-148.

Poznámka:

Tento příspěvek je zprávou o činnosti v dílčí oblasti grantového projektu GAČR 406/02/1113. Vznikl za podpory GAČR.